

A080

Circaetus gallicus

(Gmel., 1788)

Gadożer

Rząd: szponiaste, podrząd: jastrzębiowate, rodzina: jastrzębiowate

Status występowania w Polsce

Gatunek skrajnie nielicznie lęgowy, głównie we wschodniej części kraju. Na przelotach spotykany sporadycznie w całym kraju.

Opis gatunku

Większy od myszołowa ptak drapieżny, o charakterystycznej dużej, okrągławej głowie i grubej szyi. Wymiary: długość ciała 62–72 cm, rozpiętość skrzydeł 170–185 cm, masa ciała 1,2–2,3 kg. Samica jest nieco większa od samca. Upierzenie wierzchu ciała brązowe, z ciemniejszymi od pokryw łotkami, spód ciała białawy, z drobnym, ciemnym prążkowaniem. Ogon poprzecznie prążkowany, z trzema (lub 4) paskami, przy czym pasek przy końcu ogona jest najszerszy. Oczy są żółte, nogi nieopierzone, niebieskoszare. Brak wyraźnie zaznaczonego dymorfizmu płciowego (obydwie płcie są podobne do siebie). Szata młodociana podobna do upierzenia dorosłych.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

W locie pomylić go można jedynie z rybołowem *Pandion haliaetus* (A094), jasną formą trzmiełojada *Pernis apivorus* (A072) i z myszołowem *Buteo buteo* (A087). Duża i szeroka, mocno wyciągnięta do przodu głowa, bardzo jasny spód ciała, „orli” lot i ogólnie duże rozmiary ciała są dostatecznymi cechami pozwalającymi odróżnić gadożera od wyżej wymienionych ptaków. Podczas lotu po udanym polowaniu specyficzną cechą gadożera jest wystający z dzioba wąż.

Biologia

Tryb życia

Gatunek dzienny, z reguły widywany pojedynczo (gatunek samotniczy). W okresie lęgowym gadożer jest aktywny w obrębie swojego terytorium, obejmującego obszar nawet ok. 100 km², polując zazwyczaj od godzin późno rannych do popołudniowych. Najczęściej przebywa samotnie, pary spotykają się z reguły tylko w rejonie gniazda. Również podczas wędrówek widuje się pojedyncze ptaki.

Lęgi

Gadożer jest gatunkiem monogamicznym, dojrzałość płciową uzyskuje w wieku 3–4 lat, a okres lęgowy trwa od kwietnia do sierpnia. Gniazdo, o średnicy do

1 m i głębokości 20–30 cm, budowane jest z patyków i gałązek, wyściełane świeżymi gałązkami sosny lub innych roślin. Gadożer może zajmować również opuszczone gniazda innych większych ptaków drapieżnych lub krukowatych. Występuje jeden lęg w roku. Samica składa tylko jedno jajo, o charakterystycznej białej skorupce, z reguły między połową kwietnia a początkiem maja. W wysiadywaniu, które trwa 45–47 dni, bierze udział przede wszystkim samica. Pisklę wykluwa się między końcem maja a końcem czerwca. Opiekę nad nim sprawują obydwój rodzice. Pisklę przebywa w gnieździe 70–77 dni. Para, która straciła pisklę, nie przystępuje już w danym roku do powtórnego lęgu.

Wędrówki

Gatunek wędrowny. Wędruje w ciągu dnia, najczęściej pojedynczo. Wiosną zasadniczy przelot ma miejsce między końcem marca a połową kwietnia. Jesienią odlatuje od przelotu sierpnia i września do początku października.

Zimowanie

Zimowiska populacji europejskiej znajdują się w Afryce (stepy i sawanny między Senegalem a Etiopią).

Pokarm

Gadożer jest mięsożercą. Żywi się różnymi gatunkami gadów, przede wszystkim węzami (co najmniej 70–80% pokarmu) – w Polsce zaskrońcem i żmiją zygzakowatą. Chwyta też jaszczurki i płazy (żaby). Okazjonalnie poluje na ptaki i ssaki (jeże, ryjówki, gryzonie).

Występowanie

Siedlisko

W Polsce (i Europie Środkowej) gadożer zamieszkuje zarówno niziny, jak i góry, charakteryzujące się niewielkim stopniem zmian antropogenicznych. Na nizinie zasiedla przede wszystkim obszary torfowiskowe, w górach drzewostany dolnoreglowe w sąsiedztwie terenów otwartych, zwłaszcza podmokłych. Niezbędne warunki do jego występowania to wysokie zagęszczenie (duża liczebność) gadów i płazów oraz obecność otwartych, słabo penetrowanych przez człowieka terenów wilgotnych, występowanie drzew, nawet niezbyt wysokich (6–8 m wysokości). Gadożer może gniazdować nawet w niewielkich zadrzewieniach (25 ha), nie odstrasza go obecność niewielkich osad ludzkich, zwłaszcza rozproszonych w terenie.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 7110 Torfowiska wysokie z roślinnością torfotwórczą (żywe)
- 7140 Torfowiska przejściowe i trzęsawiska (przeważnie z roślinnością z *Scheuchzeria-Caricetea*)
- 7230 Górskie i nizinne torfowiska zasadowe o charakterze młak, turzycowisk i mechowisk
- 91D0 Bory i lasy bagienne
- 91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe

Rozmieszczenie geograficzne

Areal łęgowy gadożera znajduje się w Europie, obejmując niemal całą strefę śródziemnomorską oraz częściowo strefę umiarkowaną, a na wschodzie także południową część strefy borealnej. Skrajnie północne stanowiska gadożera znajdują się na północy Francji i Włoch oraz na pograniczu austriacko-węgiersko-słowackim, w krajach nadbałtyckich i Rosji (rejon Zat. Fińskiej i Kazania). Poza tym gatunek zamieszkuje tereny zachodniej oraz częściowo środkowej i południowej Azji, a także północno-zachodniej Afryki. Zimowiska znajdują się na południu od Sahary, w strefie Sahelu. Populacja osiadła zamieszkuje Indie oraz niektóre obszary południowej Indonezji. Nie wyróżniono podgatunków.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce gadożer gniazduje regularnie tylko na wschodzie i południu kraju, w woj. podlaskim, lubelskim i podkarpackim. Ostojami gadożera są Puszcze: Augustowska, Biało-

wieska i Karpacka, Dolina Biebrzy oraz Lasy Parczewskie, Lasy Sobiborskie i Lasy Janowskie. Niewykluczone, że w niektóre lata gadożer może przystępować do łągów na Mazurach, Mazowszu i Pomorzu Zachodnim, a wyjątkowo w Wielkopolsce i na Śląsku.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczy zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej, wymagający ustalenia stref ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: R gatunek zagrożony z racji rzadkiego występowania

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

W Polsce na obszarach chronionych występuje większość krajowej populacji łągowej gadożera. Pewne jego łągi notowano w Białowieskim PN, a prawdopodobne w Biebrzańskim PN, Bieszczadzkiem PN i Kampinoskim PN oraz w parkach krajobrazowych – Sobiborskim PK, Strzeleckim PK i PK Lasy Janowskie.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja gadożera oceniana jest na 6200–14 000 p. Najliczniej gatunek zamieszkuje Rosję (1000–3000 p.), Hiszpanię (1700–2100 p.), Francję (800–1200 p.) i Białoruś (500 p.). Populacja europejska wydają się być ustabilizowana, ale zagrożona potencjalnymi zmianami siedliskowymi.

W XIX w. gadożer gniazdował we wszystkich niemal regionach Polski, w tym również na Pomorzu, Ziemi Lubuskiej, Śląsku, Kielecczyźnie, Mazowszu i na zachodzie Małopolski. Być może gniazdował również w Wielkopolsce. W pierwszej połowie XX w. jego łągi notowano, poza wschodnią Polską, także na Pomorzu, Śląsku, Kielecczyźnie i Mazurach. Po II Wojnie Światowej nie stwierdzono już gniazdowania na zachodzie Polski. Do 1985 r. łągi stwierdzono na 5 stanowiskach: w Puszczy Kampinoskiej (lata 1951–1965, a w 1980 próba łągu), w Puszczy Sandomierskiej (1960), w Lasach Sobiborskich (1980), nad Biebrzą (1981) i koło Stoczka Łukowskiego (1983). W tym okresie wielokrotnie obserwowano prawdopodobnie łągowe ptaki

w Puszczy Augustowskiej i Puszczy Białowieskiej, na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim i na Roztoczu oraz w Lasach Janowskich i w Bieszczadach. Powtarzających się obserwacji pojedynczych ptaków dokonano wówczas na Mazurach (rejon Szczytna), nad Bugiem (rejon Siemiatycz) i w Puszczy Niepołomickiej. Z zachodniej części Polski (do 1985 r.), pochodzi kilka stwierdzeń z okresu lęgowego, ale tylko w Puszczy Wkrzańskiej (rejon Szczecina) widziano tokującą parę (1977). Liczebność krajowej populacji lęgowej w okresie 1970–1983 oceniono na 20–30 p.

Nowsze dane potwierdzają postępujący zanik stanowisk gadożera w Polsce. Ocena liczebności dla lat 1986–1993 wynosiła ok. 15 p. Najliczniej występował w Lasach Janowskich (2–4 p., w 1990 znaleziono gniazdo) i w Puszczy Białowieskiej (2 p.). Po jednej parze gniazdowało w Puszczy Augustowskiej i w Lasach Parczewskich, a nad Biebrzą 2 p. Prawdopodobnie lęgowe ptaki widywano w Bieszczadach (2 p.) i Beskidzie Niskim (1 p.). Stwierdzenia pojedynczych ptaków w sezonie lęgowym na Mazurach (rejon Szczytna), Górnym Śląsku (Bory Lublinieckie) i w Puszczy Sandomierskiej (rejon Leżajska) potwierdzają wcześniejsze obserwacje i mogą dotyczyć niewykrytych stanowisk lęgowych, a pojedyncza obserwacja gadożera w Puszczy Bukowej (rejon Szczecina) koresponduje z wcześniejszymi stwierdzeniami z nieodległej Puszczy Wkrzańskiej. Interesujące są też obserwacje z lipca 1987 na terenie Drawieńskiego PN (Pomorze) i z czerwca 1989, z okolic Wschowy (pogranicze Wielkopolski i Śląska).

Najnowsze informacje z lat 1994–2001 sugerują, że w Polsce gniazduje 10–15 p., co wskazuje na dalszy zanik tego gatunku w kraju. Pojedyncze gadożery, bądź pary, widywano w sezonie lęgowym na Mazurach (rejon Giżycka i Mrągowa), nad Biebrzą oraz w Puszczy Augustowskiej, Puszczy Białowieskiej i Puszczy Solskiej, w Lasach Sobiborskich, Lasach Strzeleckich i w Bieszczadach. Być może lęgowe ptaki widziano w 1994 r. na Bielawskich Błotach (Pomorze Gdańskie) i w latach 1996–1997 w Lasach Radłowsko-Wierzchosławickich (rejon Tarnowa).

Zagrożenia

Zagrożenia dla gatunku stanowią:

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku wycinania starych drzewostanów;
- utrata bazy pokarmowej w wyniku osuszania otwartych i zadrzewionych terenów podmokłych, likwidacji oczek wodnych i rozlewisk;
- utrata bazy pokarmowej w wyniku stosowania chemicznych środków ochrony roślin (wysoka szkodliwość dla ptaków i gadów);
- utrata bazy pokarmowej w wyniku stosowania w rolnictwie kosiarek rotacyjnych, które unicestwiają masowo gady i płazy;
- utrata bazy pokarmowej w wyniku zabijania wszelkich gatunków węży przez ludzi;

- działania związane z prowadzeniem gospodarki leśnej w pobliżu zajętych gniazd w okresie lęgowym bezpośrednio przyczyniają się do zwiększenia strat w lęgach.

Propozycje odnośnie do zarządzania

- zachowanie śródleśnych i przyleśnych terenów podmokłych; popieranie występowania bobra w okolicy występowania gadożera;
- mała retencja – budowa niewielkich, płytkich, niezarybnych akwenów jako miejsc rozrodu ptażów (pokarm dla gadożera oraz dla zaskrońca, którym gadożer się żywi);
- oznakowanie elementami ostrzegawczymi napowietrznych linii energetycznych przebiegających w sąsiedztwie miejsc lęgów i żerowania.

Propozycje badań

Zbadać:

- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych;
- stała rejestracja wszystkich spotkań osobników tego gatunku na obszarze kraju.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- BLAB J., VOGEL H. 1999. Płazy i gady Europy Środkowej. Warszawa, 159 s.
- CIEŚLAK M. 1991. Awifauna lęgowa rozdrobnionych lasów wschodniej Polski. *Not. Orn.*, 32, 3–4: 77–88.
- CZUCHNOWSKI R. 1992. Gadożer *Circaetus gallicus*. W: Walasz K., Mielczarek P. (red.) Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Biologica Silesiae. Wrocław, s. 150–151.
- DYRCZ A. 2001. *Circaetus gallicus* (Gmelin, 1788) – Gadożer. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 141–143.
- IVANOWSKI W.W. 2002. Zmniejszenie w siewiornoj Białorusi: nastojaszczije i buduszczije. *Bierkut*, 11, 2: 158–164.
- JABŁOŃSKI A. – dane niepublikowane.
- MARTYKA R., SKÓRKA P., WÓJCIK J. D., MAJKA K. 2002. Ptaki Ziemi Tarnowskiej. *Not. Orn.*, 43, 1: 29–48.
- MATUSIAK J., WÓJCIK J., KELLER M. 2002. Rozmieszczenie, liczebność i efekty lęgów ptaków szponiastych *Falconiformes* w Lasach Strzeleckich. *Not. Orn.*, 43, 3: 145–161.
- LONTKOWSKI J. 1985. Rozpoznawanie różnych form barwnych myszołowów (*Buteo* spp.), trzmiołojada (*Pernis apivorus*),

- orzelka włochatego (*Hieraaetus pennatus*) i krótkoszpona (*Circaetus gallicus*). *Not. Orn.*, 26, 1–2: 33–60.
- ORTA J. 1994. Short-toed Snake-eagle *Circaetus gallicus*. W: del Hoyo J., Elliott A., Sargatal J. (red.) Handbook of the Birds of the World. Vol. 2. New World Vultres to Guineafowl. Barcelona, 131 s.
- PUGACEWICZ E. 1996. Ptaki drapieżne Puszczy Białowieskiej. *Not. Orn.*, 37, 3–4: 173–224.
- RAFIŃSKI J., TABASZ G. 2001. Ochrona płazów. Greenworks. Nowy Sącz, 82 s.
- RUSZLEWICZ A. 1998. Bagna Przemkowsko-Przeclawskie: przyjazna przyrodzie ochrona przeciwpowodziowa doliny rzecznej. Fundacja Ekologiczna Ziemi Legnickiej „Zielona Akcja”. Lubin, folder.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TOPIŃSKI P. 1987. Kampinoskie bobry. Warszawa, 129 s.
- WESOŁOWSKI T., CZESZCZEWIK D., MITRUS C., ROWIŃSKI P. 2003. Ptaki Białowieskiego Parku Narodowego. *Not. Orn.*, 44, 1: 1–31.

Marek Stajszczyk